

УДК 343.137/139:343.122

DOI <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2023.9>**І. Ракіпова,**

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

А. Підгородинська,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

А. Мельник,

аспірант кафедри кримінального процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

ЩОДО ОКРЕМИХ ПРАВ ПОТЕРПІЛОГО ТА ПОПЕРЕДЖЕННЯ ЙОГО ВТОРИННОЇ ВІКТИМІЗАЦІЇ В КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ УКРАЇНИ

Немає сумнівів в актуальності для сучасної науки кримінального процесу розробки стандартів запобігання вторинної віктимізації потерпілого і оцінки національного законодавства на предмет відповідності таким стандартам, про що вже не одноразово зазначалось у галузевій доктрині. Зокрема, О. Г. Шило справедливо вказувала, що оскільки об'єктом стандартизації виступає правове регулювання кримінальної процесуальної діяльності, то його якість повинна бути розглянута під кутом зору його функціональної здатності бути реальним процедурним механізмом попередження вторинної віктимізації потерпілого [1, с. 300].

Сьогодні ж, на нашу думку, є потужний запит на формування нового «образу потерпілого» у кримінальному провадженні України, «перезавантаження» якого може відбутися на основі жертвоорієнтованого підходу (victim centred approach), запропонованого Консультативною Місією Європейського Союзу в Україні (КМЄС) [2, с. 7],

належно забезпечивши участь у кримінальному провадженні потерпілого як його самостійного учасника, який ефективно реалізує свої права, та, зокрема, захищений від вторинної віктимізації, що під час кримінального провадження може призвести до заподіяння емоційної або психологічної шкоди, проти якої потерпілий повинен мати захист у кримінальному процесі. В літературі справедливо зазначається, що необхідним є забезпечення права потерпілого на попередження вторинної віктимізації та здійснення заходів щодо відновлення психічного здоров'я жертв кримінального правопорушення з огляду на те, що страх і негативні емоційні переживання здатні заподіяти не тільки психічні та моральні страждання, але і фізичні (соматичні) захворювання [2, с. 99].

Важливі питання досліджуваної проблеми розглядалися в багатьох працях вітчизняних учених, зокрема, Глинської Н. В., Гловюк І. В., Капліної О. В., Церкуник Л. В., Шило О. Г., та інших.

тви злочину в залежності від її приналежності до певної культурної групи, класу; настирливої або невідповідної поведінки поліції або іншого органу кримінальної юстиції, в т.ч. відсутність реакції компетентних органів на скарги з боку жертви злочину [7]. У сучасній кримінологічній літературі кримінальна процедура розглядається як потенційний психологічний фактор вторинної віктимізації жертви злочину [8; 9]. Вторинна віктимізація включає в себе відсутність розуміння страждань потерпілих, через що вони можуть відчувати себе ізольованими і невпевненими, втрачаючи віру в допомогу з боку свого оточення і професійних агенцій. Переживання вторинної віктимізації підсилює безпосередні наслідки злочинів, продовжуючи період або обтяжуючи травму потерпілого; відношення, поведінка, дії або бездіяльність можуть змусити потерпілих відчувати себе відчуженими від суспільства в цілому¹.

В пропозиціях Консультативної місії Європейського Союзу (КМЄС в Україні) щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, зокрема, вказується на спеціальну категорію вразливих потерпілих, які вважаються особливо схильними до ризику вторинної та повторної віктимізації. Такими потерпілими можуть бути лише фізичні особи. Запропоновані зміни включають в категорію вразливих потерпілих такі різновиди осіб: діти (малолітні або неповнолітні), люди з інвалідністю, потерпілі від торгівлі людьми, потерпілі від злочинів на сексуальному ґрунті та потерпілі від насильства, якщо в конкретному випадку існує підвищений ризик вторинної віктимізації через вік, стать, расу, національність, сексуальну орієнтацію, релігію, здоров'я, психічну зрілість, здатність до самовираження або поточні життєві обставини або

відносини та залежність від особи, яка підозрюється у вчиненні злочину, або залежність від такої особи та близького члена сім'ї, якщо злочин призвів до смерті [10].

Так, для прикладу, у справі ЄСПЛ «В v. russia» (№ 36328/20) від 07.02.2023 р. заявниця скаржилася на те, що її неодноразові опитування (interview) та безпосередній контакт з імовірними кривдниками під час провадження завдали їй серйозного стресу та душевних труднощів, що призвело до серйозних психологічних розладів та вторинної травматизації. Протягом року і семи місяців різні слідчі (трое чоловіків і одна жінка) опитували заявницю 12 разів, змушуючи її детально повторювати історію про те, що з нею трапилося для кожного із чотирьох кримінальних проваджень, і брати участь у подальших опитуваннях, зокрема зосереджених на імовірному насильстві з боку одного з чоловіків. Деякі докази були включені до декількох справ. Всі опитування проводилися у звичайних кабінетах. Виїзні перевірки її показань відбувалися у двох квартирах, де, за її словами, відбулося насильство. У двох інших ситуаціях В. була змушена детально розповісти про сексуальне насильство перед кожним із двох підозрюваних, відповідати на питання, а коли вони заперечували будь-які протиправні дії заявляти, чи наполягає вона на своїх твердженнях. Це призвело до її зриву. В ході розслідування психологічний і фізичний стан В. погіршувався. В результаті її адвокат просив звільнити заявницю від участі в деяких слідчих діях. Під час судового розгляду кримінального провадження щодо одного з обвинувачених, суд відмовив у зачитуванні показань В., вважаючи, що ніщо не перешкоджало її участі та особистому опитуванню. Суд відхилив висновок судово-медичної експертизи щодо стану психічного здоров'я В. (тривала депресивна реакція, що розвинулася внаслідок кількох психотравмуючих

¹ Витяг із заяви Європейського форуму для послуг потерпілим про соціальні права потерпілих від злочинів (1998 рік).

факторів, включаючи її участь у кримінальному провадженні, якої необхідно уникати) та результати огляду В. психологами (які вказували на її емоційний розлад і виснаження, та рекомендували позбавити її від психологічно травмуючих ситуацій) з формальних підстав, оскільки висновок було замовлено в якості доказу в одній із інших справ, а психологи не мали статусу експертів та спеціалістів. Суд, посиляючись на відсутність медичних доказів, піддав В. двогодинному допиту прокурором, адвокатом обвинуваченого та головуючим суддею, при цьому відмовляючи у задоволенні клопотання про перерву або відкладення судового розгляду. Під час судових розглядів щодо трьох інших обвинувачених, на прохання адвоката В. були зачитані її показання, надані під час попереднього слідства. Впродовж провадження стан В. погіршувався (про що свідчать висновки судової психологічної та психіатричної експертизи, психологів Центру допомоги дітям, позбавленим батьківського піклування та інших організацій, підготовані у 2019-2020 роках), у неї було діагностовано посттравматичний стресовий розлад, астенію, тривогу та депресію, аж до ризику самогубства та самоушкодження.

Посилаючись на ст.ст. 3 Конвенції (заборона нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження) і 13 (право на ефективний засіб правового захисту), заявниця В. скаржилася, що під час кримінального провадження вона зазнала вторинної віктимізації. Зокрема, вона стверджувала, що її особливу вразливість як дитини, яка стала жертвою сексуального насильства, не було достатньо враховано, що завдало їй серйозних додаткових травм та страждань. Зважаючи на гостру вразливість заявниці та особливо серйозний характер її імовірної вторинної віктимізації, ЄСПЛ розглянув справу відповідно до ст. 3 Конвенції, ураховуючи відповідне міжнародне право і, зокрема, «Конвенцію

Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства» (Ланцаротська Конвенція) та зазначив, що для того, аби звести до мінімуму кількість опитувань неповнолітніх і таким чином уникнути подальших травм, одна з рекомендацій цієї Конвенції полягає в тому, аби відеозаписи приймалися в якості доказів. ЄСПЛ також зауважив, що лише перше опитування В. було записано на відео, і запис того ж дня було втрачено. Нічого не свідчило про запровадження належних процедур для його збереження. Після втрати відео не було застосовано жодних інших способів запобігти тому, аби В. продовжувала розповідати свою версію подій і знову переживати травму. ЄСПЛ у цій справі дійшов висновку, що російська влада продемонструвала повну зневагу до страждань В. Вона була досить вразливою через свій молодий вік, трагічну сімейну ситуацію, помещення до дитячого будинку та ймовірне сексуальне насильство. Органи влади не змогли захистити її особисту недоторканність під час кримінального провадження, що призвело до її вторинної віктимізації. Відповідно, мало місце порушення ст. 3 Конвенції [11].

Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки від 11.05.2023 р. №273 стратегічним пріоритетом визначено послідовну кримінальну політику, пріоритетом у якій є запобігання злочинності, невідворотність відповідальності, захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, забезпечення інтересів потерпілого, а також оперативність кримінального провадження з дотриманням міжнародних стандартів та принципу верховенства права. Розділ 2 Комплексного стратегічного плану, вказуючи на зміст і напрями реформування органів правопорядку, засвідчує необхідність удосконалення механізмів та розвиток міжвідом-

чої координації у сфері кримінальної юстиції, зокрема з питань правосуддя щодо неповнолітніх, забезпечення допомоги та безпеки потерпілим і свідкам та за іншими пріоритетними напрямками кримінальної політики (п.2.6), забезпечення обов'язкового проведення кримінологічної експертизи проектів законів про внесення змін до кримінального, кримінального процесуального та суміжного законодавства України (п.2.8), а також запровадження періодичного анонімного віктимологічного опитування населення (victimology survey, crime survey) з метою встановлення кількості осіб, які стали потерпілими від кримінальних правопорушень певного виду, а також використання методу самозвіту (self-report survey) для анонімного з'ясування кола осіб, які вчиняли будь-які кримінальні правопорушення протягом певного періоду, складання за їх результатами віктимологічних карт (п.2.9) [12].

Переконані, що одне з найбільш актуальних питань сьогодні – забезпечення права потерпілого на попередження його вторинної віктимізації, ризику завдання йому психологічної, емоційної, фізичної шкоди під час кримінального провадження. Погоджуємося, що під стандартами запобігання вторинної віктимізації потерпілого в сфері кримінального судочинства пропонується розуміти систему вимог до кримінального процесуального законодавства, відповідність яким обумовлює його функціональну здатність бути реальним процедурним механізмом попередження негативних наслідків кримінальної процедури для потерпілого. Так само розділяємо думку, що до системи стандартів запобігання вторинної віктимізації потерпілого в сфері кримінального судочинства доцільно, зокрема, включати: забезпеченість доступу потерпілого до правосуддя та застосування до нього необтяжливої процедури кримінального провадження; забезпеченість можливості активної участі

потерпілого в кримінальному судочинстві; забезпеченість потерпілого правовою, психологічною, медичною та соціальною допомогою; наявність системи додаткових гарантій захисту прав та інтересів вразливих потерпілих [1, с. 301-302]. Підкреслимо, що розробка конкретних пропозицій з удосконалення кримінального процесуального законодавства у цій сфері слугуватиме реальному запобіганню вторинної віктимізації потерпілого під час здійснення кримінального провадження.

Отож, практика застосування норм КПК та актуальна потреба внесення змін до окремих його положень, а також розвиток правового регулювання кримінального провадження у державах Європейського Союзу надають емпіричну базу для продовження вдосконалення нормативних положень, що визначають модель системи кримінального провадження та, зокрема, місце і роль потерпілого в ній, у тому числі його прав в аспекті попередження вторинної віктимізації. Тому, вважаємо, існує потреба внесення змін також до Кримінального процесуального кодексу України щодо попередження вторинної віктимізації потерпілого у кримінальному провадженні. Так, виправданю та доцільною буде пропозиція щодо забезпечення права потерпілого на попередження вторинної віктимізації, яка має на меті передбачити на рівні кримінального процесуального закону, що за наявності відповідних підстав має бути забезпечено право потерпілого на попередження вторинної віктимізації, тобто недопущення його повторної травматизації, ризику завдання психологічної, емоційної, фізичної шкоди під час здійснення кримінального провадження. В даному разі мова йде про повторне психологічне травмування, що не є прямим наслідком злочину, тобто саме про вторинну віктимізацію. З цією метою, на нашу думку, слід доповнити ч. 1 ст. 56 КПК окре-

мим п.5-1 у такій редакції: «5-1) за наявності відповідних підстав – на попередження вторинної віктимізації, тобто недопущення повторної травмизації, ризику завдання психологічної, емоційної, фізичної шкоди».

Крім того, погоджуємось щодо необхідності удосконалення процедури проведення допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні та вказівки на те, що у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я особи, її тяжкої хвороби, загрози вторинної віктимізації потерпілого, ризику завдання йому психологічної, емоційної та фізичної шкоди, наявності інших обставин, що можуть унеможливити допит особи в суді або вплинути на повноту чи достовірність її показань, сторона кримінального провадження, потерпілий, його представник, законний представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні, в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб [2, с. 443]. З цією метою слід внести відповідні зміни до ч. 1 ст. 225 КПК щодо допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні слідчим суддею.

У статті розглянуто питання щодо окремих прав потерпілого та попередження його вторинної віктимізації під час здійснення кримінального провадження.

Досліджено пропозиції Консультативної місії Європейського Союзу (КМЄС в Україні) щодо внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України, в яких, зокрема, вказується на спеціальну категорію вразливих потерпілих, які вважаються особливо схильними до ризику вторинної віктимізації.

Вказано, що необхідним є забезпечення права потерпілого на попередження вторинної віктимізації та здійснення заходів щодо відновлення психічного здоров'я жертв кримінального правопорушення з огляду на те, що страх і негативні емоційні переживання здатні заподіяти не тільки психічні та моральні страждання, але і фізичні (соматичні) захворювання.

Зазначено, що практика застосування норм КПК та актуальна потреба внесення змін до окремих його положень, а також розвиток правового регулювання кримінального провадження у державах Європейського Союзу надають емпіричну базу для продовження вдосконалення нормативних положень, що визначають модель системи кримінального провадження та, зокрема, місце і роль потерпілого в ній, у тому числі його прав в аспекті попередження вторинної віктимізації.

Підкреслено необхідність удосконалення процедури проведення допиту під час досудового розслідування в судовому засіданні та вказівки на те, що у виняткових випадках, пов'язаних із необхідністю отримання показань під час досудового розслідування, якщо через існування небезпеки для життя і здоров'я особи, її тяжкої хвороби, загрози вторинної віктимізації потерпілого, ризику завдання йому психологічної, емоційної та фізичної шкоди, наявності інших обставин, що можуть унеможливити допит особи в суді або вплинути на повноту чи достовірність її показань, сторона кримінального провадження, а також потерпілий, його представник, законний представник, представник юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, мають право звернутися до слідчого судді із клопотанням провести допит такої особи в судовому засіданні,

в тому числі одночасний допит двох чи більше вже допитаних осіб (ч. 1 ст. 225 КПК).

Зроблено висновок щодо доцільності внесення змін та доповнень до ч. 1 ст. 56 КПК в аспекті забезпечення права потерпілого на попередження вторинної віктимізації, які мають на меті передбачити, що за наявності відповідних підстав має бути забезпечено право потерпілого на попередження вторинної віктимізації, тобто недопущення його повторної травматизації, ризику завдання психологічної, емоційної, фізичної шкоди під час здійснення кримінального провадження.

Ключові слова: кримінальне провадження, потерпілий, права та законні інтереси потерпілого, вторинна віктимізація.

Rakipova I., Pidgorodynska A., Melnyk A. Concerning individual rights of the victim and prevention of his secondary victimization

The article deals with the issue of individual rights of the victim and prevention of his secondary victimization during criminal proceedings.

The proposals of the Consultative Mission of the European Union (ECM in Ukraine) regarding amendments to the Criminal Procedure Code of Ukraine, which, in particular, indicate a special category of vulnerable victims, who are considered to be particularly prone to the risk of secondary victimization, have been studied.

It is indicated that it is necessary to ensure the right of the victim to prevent secondary victimization and take measures to restore the mental health of victims of a criminal offense, given that fear and negative emotional experiences can cause not only mental and moral suffering, but also physical (somatic) disease.

It is noted that the practice of applying the norms of the Criminal

Procedure Code and the urgent need to make changes to its individual provisions, as well as the development of legal regulation of criminal proceedings in the states of the European Union, provide an empirical basis for continuing to improve the normative provisions that determine the model of the criminal proceedings system and, in particular, the place and role the victim in it, including his rights in the aspect of prevention of secondary victimization.

It is emphasized the need to improve the procedure for conducting interrogation during a pre-trial investigation in a court session and indicating that in exceptional cases related to the need to obtain testimony during a pre-trial investigation, if due to the existence of a danger to the life and health of a person, his serious illness, the threat of secondary victimization of the victim, the risk of inflicting psychological, emotional and physical harm on him, the presence of other circumstances that may make it impossible to question a person in court or affect the completeness or reliability of his testimony, a party to criminal proceedings, as well as the victim, his representative, legal representative, representative of the legal entity in respect of which the proceedings are being conducted, have the right to apply to the investigating judge with a request to conduct an interrogation of such a person in a court session, including simultaneous interrogation of two or more already interrogated persons (Part 1 Article 225 of the Criminal Procedure Code).

A conclusion was made regarding the expediency of making changes and additions to Part 1 of Art. 56 of the Criminal Procedure Code in the aspect of ensuring the right of the victim to prevent secondary victimization, which are intended to provide that, if there are appropriate grounds, the right of the victim to

prevent secondary victimization must be ensured, that is, to prevent his re-traumatization, the risk of psychological, emotional, physical harm during the execution of the task criminal proceedings.

Key words: criminal proceedings, the victim, rights and legal interests of the victim, secondary victimization.

Література

1. Шило О., Глинська Н. Якість кримінального процесуального законодавства України в аспекті відповідності стандартам попередження вторинної віктимізації потерпілого. Збірник тез міжнародної конференції (м. Харків, 22 вересня 2021 р.) с. 297-303.

2. Ракіпова І. В. Правозахисна комунікація потерпілого у кримінальному провадженні України: монографія. Одеса: Видавничий дім «Гельветика». 2021. 496 с.

3. Стаття 18 ДИРЕКТИВА 2012/29/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 25 жовтня 2012 р., що встановлює мінімальні стандарти щодо прав, підтримки та захисту потерпілих від злочинів та замінює Рамкове рішення Ради 2001/220/ІНА

4. Рекомендація CoE Rec(2006)8 Комітету міністрів для держав-членів Ради Європи щодо допомоги потерпілим від злочинів, статті 1.2 та 3.3

5. Відшкодування потерпілим від насильницьких злочинів: європейські стандарти і зарубіжне законодав-

ство / О.А. Банчук, І.О. Дмитрієва, Б.В. Малишев, З.М. Саїдова; за заг. ред. О.А. Банчука. Київ: Москаленко О.М., 2015. 268 с.

6. Baisla D.K. Secondary Victimization under the Criminal Justice System. *Journal of Legal Studies and Research*. 2016. Vol. 2, iss. 3. – URL: <http://jlsr.thelawbrigade.com/wp-content/uploads/2016/06/Dheerendra-Kumar.pdf>

7. Wemmers J.-A.M. *Victims in the Criminal Justice Systems*. New York: Kugler, 1996. 252 p.

8. Orth U. *Secondary Victimization of Crime Victims by Criminal Proceedings*. *Social Justice Research*. 2002. Vol. 15, № 4. P. 313–325.

9. Patterson D. *The Linkage between Secondary Victimization by Law Enforcement and Rape Case Outcomes*. *Journal of Interpersonal Violence*. 2011. Vol. 26, № 2. P. 328–347.

10. Пропозиції КМЄС щодо внесення змін до КПК України. URL: <https://komzakonpr.rada.gov.ua/uploads/documents/31985.pdf>

11. В в. russia: справа ЄСПЛ (№ 36328/20) від 07.02.2023 р. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_ESPL_02_2023.pdf

12. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023-2027 роки від 11.05.2023 р. №273 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>

